

De geschiedenis van het Zeisterbos tot in de 20e eeuw

J. Buis

Voordat het Zeisterbos aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw ter nauwernood ontsnapte aan de expansiedrift van de Zeistenaren, kende het reeds een voor Nederlandse begrippen lange geschiedenis. Niet alle feiten over het hoe en waarom in de loop der tijden zijn ons overgeleverd. Sommige dingen zijn met zekerheid vast te stellen, bij andere balanceren wij op de grens van de speculatie. Verbinden wij echter de evenementiële factoren in de geschiedenis van het bos met structurele zoals die ook elders in den lande tot uiting kwamen, dan verkrijgen wij een vrij nauwkeurig beeld van het bos in de loop der tijden.

Voorgeschiedenis

De datum die wij als stichtingsdatum van het Zeisterbos zouden moeten aannemen, is ons niet exact bekend. Deze moet in het derde decennium van de achttiende eeuw gezocht worden. Dat deze datum in deze periode ligt, is waarschijnlijk niet toevallig. Wij laten daarom onze blik even gaan op de voorliggende periodes.

Met betrekking tot het gebied waar het Zeisterbos gelegen is, zijn twee kaarten overgeleverd uit de periode voor de stichting van het bos¹). Wij moeten helaas vaststellen, dat beide exemplaren geen informatie geven over de toestand vóór de eerste activiteiten rond de aanleg. Een beeld, hoe wij de omgeving van het Zeisterbos in het laatst van de zeventiende eeuw ons moeten voorstellen, toont ons een gravure van de hand van Stoopendaal-Visscher uit ca. 1718 (afb. 1). Aan de rechterkant van deze gravure is op de plaats van het huidige Zeisterbos slechts een kaal en enigszins verkaveld landschap te zien. Behoudens mogelijk enkele percelen hakhout van het bos geen spoor.

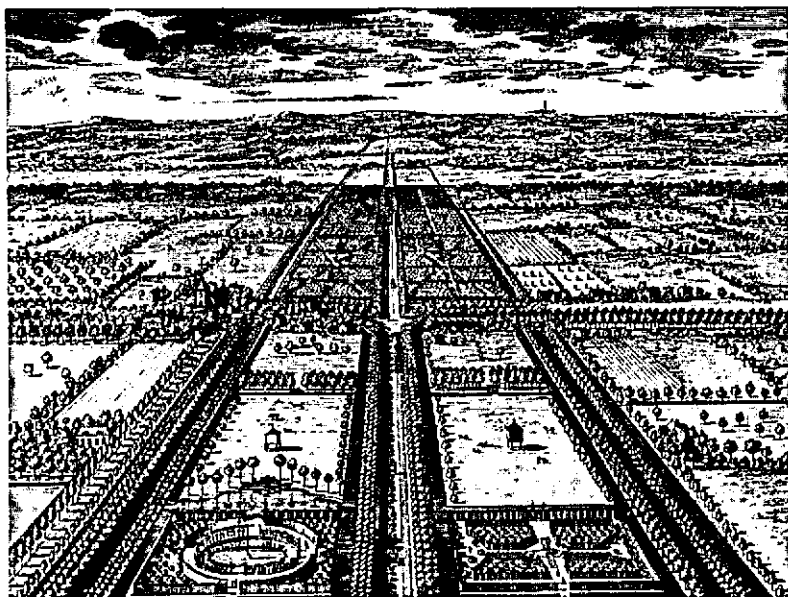
De plaats waarvandaan deze opname avant la lettre gemaakt is, ligt boven het hart van het Slot Zeist. Dit slot geldt als een der belangrijkste exponenten van een (in Nederland) zeventiende eeuws modeverschijnsel: buitenplaatsen met veel pracht en praal. Aan het einde van de zeventiende, en in de loop der achttiende eeuw leidde dit tot epigonisme, zij het op kleinere schaal. Samen met de mogelijkheid om op deze ma-

nier vermogen in (groot)grondbezit te beleggen was dit in deze periode de oorzaak van de vele stichtingen van landhuizen ten plattelande. Men combineerde het genot van buitenwonen met geldbelegging en de mogelijkheid anderen de loef af te steken.

Dit laatste heeft bij de ontwikkeling van het Zeisterbos als deel van het goed behorende bij Beek en Royen waarschijnlijk wel meegespeeld. Immers, de jaolose buurman lag letterlijk naast de deur! Het genoemde goed (de naam Beek en Royen dateert van latere tijd, maar wij zullen deze ook als anachronisme gebruiken) kwam voort uit een textielververij²). Als de zaken niet zo denderend gaan, koopt een George Bruyn, koopman te Utrecht en Amsterdam, op 15 maart 1718 letterlijk het zaakje op. In snel tempo vergroot hij zijn bezit. In 1720 koopt hij grond bij. In 1723 pacht hij voor 100 jaar van zijn buurman, Lodewijk van Nassau en Heer van Zeist, een belangrijk stuk grond, gelegen aan weerszijden van de huidige laan van Beek en Royen. Deze laan werd gecreëerd als hoofdas van het nog op te trekken buitenhuis. Omstreeks 1723 moet de gang van zaken hieromtrent zijn voltooid, inclusief de aanleg van een tuin³). De oudste beplantingen in het huidige Zeisterbos moeten dan ook uit de periode tussen 1718 en 1723 dateren: afbeelding 1 toont ons nog niets (1718), uit beschrijvingen van rond 1723 blijkt een en ander te zijn aangelegd.

De achttiende eeuw

Het jaar waarin van de eerste activiteiten rond de aanleg van "bos" in het hedendaagse Zeisterbos hebben plaatsgevonden ligt rond 1723. De eerste aanlegger heeft echter maar een gering aantal jaren van zijn buiten genoten. Omstreeks 1730 komt het in handen van de Utrechtenaar Hendrik Verbeek. Deze was Domheer van het Kapittel ten Dom, en in later jaren als lid van de vroedschap burgemeester te dien stede. Het buitenhuis wordt veranderd en in de volgende jaren koopt deze regent grond bij. In 1737 bijvoorbeeld "5 morgen zo bouw als heijland, streckende...oost, noord en westwaarts tot langs de gemeene heyde...". Enkele weken later verwerft hij door aankoop wederom bouwland en heidevelden. Verkoper van het geheel: de Heer van

Afb. 1 Vogelvlucht van de tuinen en sterrebossen van het Slot Zeist in de richting Amersfoort. Gravure door Stoopendaal-Visscher, ca. 1718. Collectie Van de Poll-Stichting, Zeist. Rechts, midden: de huidige locatie van het Zeisterbos.

Zeist, de nogal krap bij kas zittende Willem Adriaan graaf van Nassau. In 1771 besloeg het landgoed 216 morgen, 213 roeden (ca. 307 ha.)⁴). In dat jaar werd de kaart vervaardigd naar de gegevens van de "gesworen" landmeter van Cooten (afb. 3). Het terrein van Beek en Royen omvat dan grotendeels het huidige Zeisterbos, en eindigt bij de hedendaagse begraafplaats waar de Woudenbergseweg een bocht naar het oosten maakt. De grenzen aan de noord- en oostkant worden door de "marke" van Zeist bepaald. Enkele elementen die wij op deze kaart aantreffen zijn in het terrein tot op de dag van vandaag zichtbaar, of herkenbaar, zoals enkele lanen – die wellicht op de eerste aanleg teruggaan –, of de "koekepan", de kom ter hoogte van het Jagershuis. Ook de nu vrijwel droge waterloop komen wij op deze kaart tegen. In het geheel krijgt men de indruk, dat vooral Hendrik Verbeek de auctor intellectualis van het Zeisterbos is.

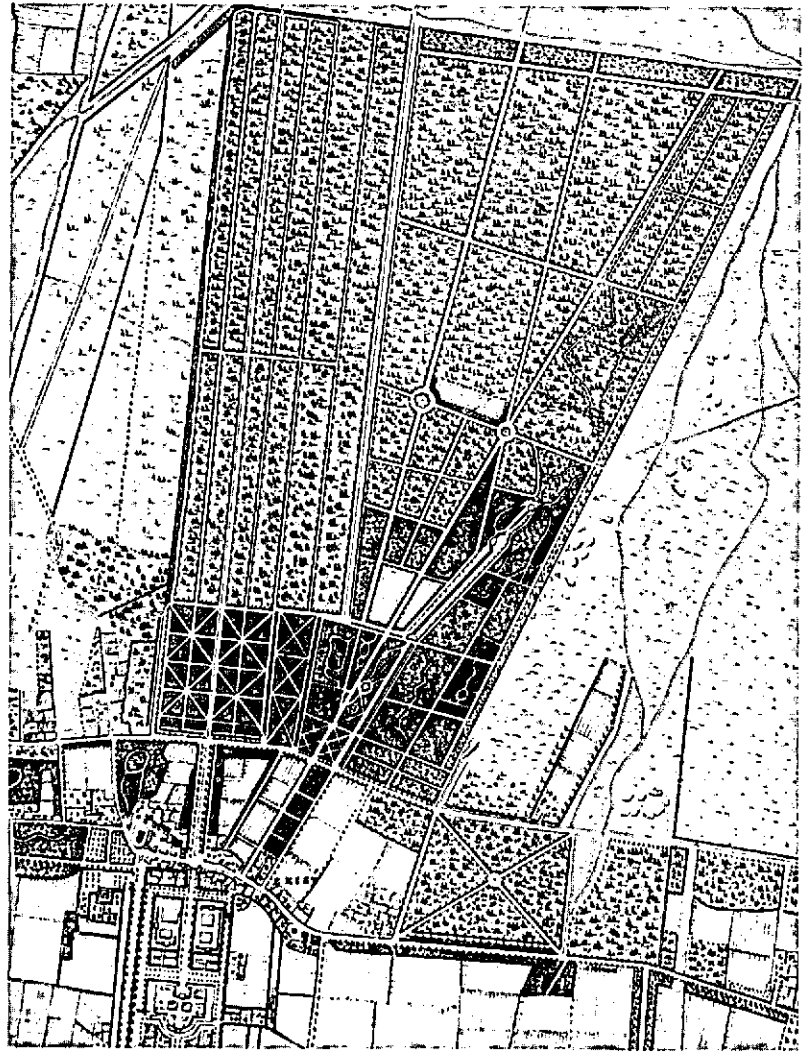
De tijden verslechteren. In de dreigende burgeroorlog in de jaren tachtig van de achttiende eeuw tracht hij neutraal te blijven. Tevergeefs. Hij wordt uit zijn ambten gezet, en trekt zich op zijn oude dag terug op Beek en Royen. Voor hij echter in 1788 komt te overlijden zal hij zich veelvuldig aan de vernielingen op zijn goed geërgerd hebben. Het jaar tevoren worden op de gemene heide naast zijn landgoed troepen gelegerd. Hoe deze en anderen zich gedroegen komt ons ter ore via een verzoekschrift van Verbeek aan de Staten van Utrecht. Bomen en andere gewassen worden gestolen. Hekken vernield. Hij vraagt derhalve toestemming, om op zijn terrein "sprenghels, voetangels, klemmen en een schietgeweer" te mogen leggen. Bovendien vraagt hij verlof, om zijn bossen tot voor derden verboden ge-

bied te (mogen) verklaren. De Staten stemmen er in toe⁵).

Bij de dood van Verbeek staan wij even stil om op enkele ontwikkelingen in de achttiende eeuw terug te komen. Wij vermeldden reeds de "buitenhuizen-mode". Binnen deze trend was de wijze van aanleg eveneens aan ontwikkelingen onderhevig. Was aan het begin van de achttiende eeuw de Franse tuinaanleg en vogue, aan het einde van deze eeuw is deze ouderwets en staat de romantischer Engelse landschapsstijl in de belangstelling. Behalve de opkomende romantiek hebben echter bij de omvorming van buitenplaatsen van de ene in de andere stijl ook andere factoren een rol gespeeld. Onder invloed van de fysiocraten houdt men zich meer of minder met land- en bosbouw bezig, waarbij nieuwe technieken hun intrede doen, óók bij de landgoederen. Maar bovenal is daar de economische factor: houtprijzen stijgen, zodat bij houtteelt percelen letterlijk productief worden, en de aanleg van Engelse landschapsstijl was goedkoper, evenals het onderhoud ervan⁶). Ten tijde van Verbeek is het vooral de mode, die het gezicht van het bos op het landgoed bepaalde, onder zijn opvolgers – wij zullen het nog zien – wordt de economische achtergrond van groter belang.

Hoe het goed direct na de dood van Verbeek er uit heeft gezien weten wij uit een fiscale bron. In 1793 wordt een beschrijving gemaakt in het kader van de aanslag voor de honderdste penning. Het heet daarin: „De buytenplaats genaamd "Beek en Royen" bestaande uit een Heere Huysinge... en Generalijk alle daarbij behorende tuynen, bosschen, laanen en verde-re plantagiën... vooruytstreckende tot in de Heyde,

Afb. 2 Detail uit "Carte du Camp d' Utrecht", gravure naar De Marmont. Collectie Van de Poll-Stichting, Zeist (zie ook afb. 4). Het rechtergedeelte, met de trapeziumachtige vorm, geeft Beek en Royen weer (vgl. afb. 3). Links: de tuinen en sterrenbossen van Slot Zeist.

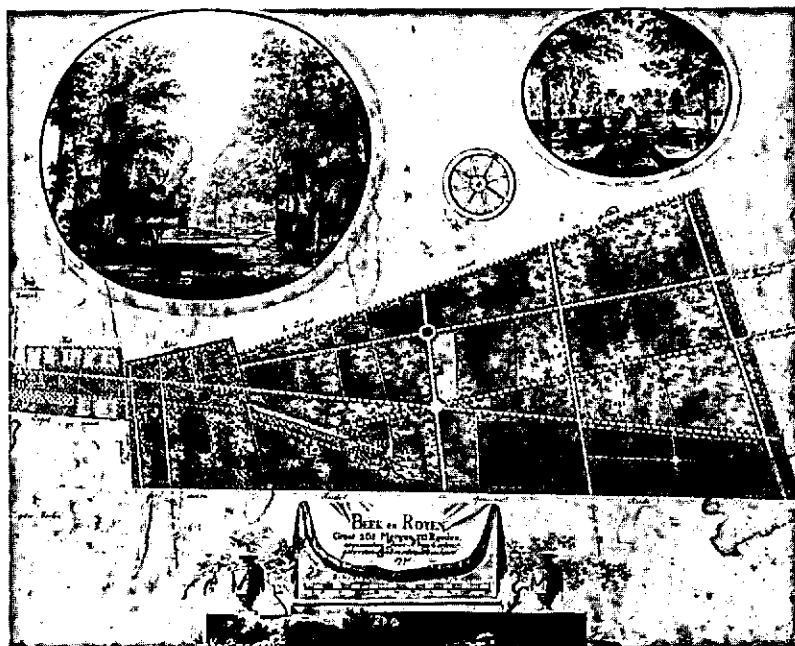
waarvan een gedeelte huurgoed... en 2 partijen Heet veld, dog nu beplant, zijnde ergoed van de Domaine 's lands van Utrecht"⁷). Duidelijk is het huis met directe omgeving met het grote bosgebied tot aan de Woudenbergse weg en de Krakeling omschreven.

De negentiende eeuw

In de beginjaren van de negentiende eeuw ziet een kaart net licht, waarop het landgoed Beek en Royen in volle glorie te zien is. Deze kaart dateert van ca. 1804 (afb. 2 en 4). Economisch gaat het dan slechter met ons land, mede door de gevolgen van de oorlogsomstandigheden in Europa en de officieuze heerschappij van de Fransen in de Bataafse Republiek en (iets later) het Koninkrijk Holland. Snelle wisselingen in het bezit van het goed volgen. In februari 1813 passeert een verkoopakte met onder andere de volgende frasen:

"...d'Environs deux cent huit hectares des terres con-

sistant en des Bois de Chênes, Bouleaux et sapins, croisées des Allées des Hêtres et Bouleaux..., joignant au Sud-est les bois de sapins de Van Kreel... et la Bruyère...comme au coté du Nord-est"⁸). Wij lezen dus over een bos met eiken, berken, sparren en beuken. Bij de vermelding van "sapins" zetten wij echter een vraagteken. Hoewel niet mag worden uitgesloten, dat hier inderdaad sparren bedoeld zijn, is het zeer waarschijnlijk, dat wij hier met (grove) dennen worden geconfronteerd. Dit is des te waarschijnlijker, wanneer wij weten, dat de drie lieden die het meest met grove dennen in de contreien van Zeist experimenteerden (Van Oosthuyze, d'Amblé en Hubert)⁹ de termen "sapins" en "pins" door elkaar gebruiken. Hubert bestond het zelfs om in een brief aan de burgemeester van Zeist over zijn *Handleiding tot de aankweeking van wilde Pijnboomen (Pinus sylvestris) van 1825*¹⁰ op te merken, dat het gaat over een verhandeling betreffende "sapins"!¹¹). Tot slot volgt uit de verkoopakte, dat de heiden nog steeds onbebouwd zijn.

Afb. 3 Kaart van Beek en Rooyen, naar gegevens van Van Cooten, gravure 1771. Collectie Van de Poll-Stichting, Zeist.

De nieuwe eigenaar van Beek en Royen, Van Laer, was Ambachtsheer van Zeist. Hij heeft evenwel niet lang van zijn nieuwe bezit mogen genieten. Reeds in 1817 kwam hij te overlijden. Uit de inventaris van zijn nalatenschap kunnen wij afleiden, dat ook hij op bosbouwkundig gebied actief was: "nieuw aangelegde percelen bosch met eekestik" worden erin opgesomd. De verkoop die op het overlijden van Van Laer volgde, doet het Zeisterbos van Beek en Rooyen scheiden. In 1818 wordt ter verkoop aangeboden "Het groot en zeer uitgestrekt en tot de Jagt bijzonder wel gelegen en daartoe afgepaalde Bosch, het Bosch van Beek en Royen genaamd, ..., met kapitaale zwaare Beuken en Eiken Boomen beplant en de Vakken met zwaar Eiken Stek bepoot, ..., het achterste gedeelte van hetzelfde Bosch strekkende... tot aan de Heide, met diversche trotsch aangelegde lanen, Vijvers, Kommen en Bergen voorzien, beplant met Eiken, Beuken en Sparre-boomen, voorts diverse jonge Sparrebosschen, een aantal Mergen met jong Eike Stek beplant en diverse Mergen met extra zwaar hakhout"¹²). Dit alles was 269 "Mergen" groot. Deze aanhaling, ontleend aan het uitgebreide veilingboekje, geeft een deel van de zeer uitvoerige beschrijving van het landgoed, die vrijwel overeenkomt met de eerder vermelde opmeting uit 1771. De koper doet echter het bos snel weer van de hand, en zo belandt het in 1822 in handen van de familie Voomborgh.

In 1818 vinden wij vermeld "diverse jonge Sparrebosschen". Indien wij een blik werpen op de leeftijdsclassieverdeling van het bos zoals die er in 1914 uitzag, dan blijkt dat juist in de jaren 1800-1820 veel gro-

ve den werd aangeplant. Afgezien van het feit, dat wij hier overduidelijk zien, dat de term "spar" doelt op grove den, is deze constatering voldoende om bij de achtergronden stil te blijven staan.

Om economische redenen werd het aanplanten van dennen in de beginjaren van de negentiende eeuw aantrekkelijk geacht. Deze gedachte (-kronkel, zou achteraf blijken) werd ingegeven door de al genoemde fysiocratische ideeën. Bovendien werden wetenschappelijk teeltmethoden voor deze houtsoort vastgesteld¹³). In de directe omgeving van Zeist waren drie personen druk doende hun steentje aan deze ontwikkeling bij te dragen. De voornaamste was ongetwijfeld van Oosthuyze, de belangrijkste in dit kader Hubert. Samen met d'Amblé trachtten zij op individuele wijze heide te ontginnen. Daarbij kwam al spoedig de grove den te pas. Dat zij gedrieënlijk in conflict kwamen met de bevolking die zich door hun ontginningspogingen in haar bestaansmogelijkheden bedreigd zag¹⁴), was inherent aan de fysiocratische ideeën, die van contact met de realiteit op bepaalde plaatsen gespeend waren. Maar invloed op de bosbouwactiviteiten in het Zeisterbos hebben zij, als directe bureu, zeer zeker gehad.

Een andere trend zette overigens ook in. Na de periode van stilstand en verarming die de Franse tijd had gebracht, begonnen in de tweede kwart van de negentiende eeuw handel en industrie wederom op te bloeien. Veel werd verdiend en men zocht - gelijk de rijkere een eeuw tevoren - de behaalde winsten in geschikte beleggingsobjecten onder te brengen. De uitgestrekte zandgronden, waaronder die rondom Zeist, waren goedkoop te verkrijgen. Omvangrijke win-

sten wierpen deze nieuwe bezittingen overigens niet af. Veel belangrijker voor deze nouveaux riches was, dat zij zich met de verwerving en de aanleg van een buitenplaats een status konden aanmeten, die tot dan toe slechts de oude adel en de regentenfamilies in vergelijkbare mate bezaten. Ook aspecten op het gebied van de gezondheid speelden een rol bij de beslissing, zich een buiten aan te meten¹⁵).

Onder de nieuwe bezitter van het Zeisterbos, Voomborgh, gingen deze aspecten niet geruisloos aan het bos voorbij. In het zuidelijke gedeelte van het toenmalige bos liet hij in de jaren dertig door Zocher jr. een landschapspark aanleggen rondom zijn nieuwe huis, Hoog Beek en Rooyen¹⁶). Deze beslissing lijkt vooruit te lopen op de splitsing van zijn territorium in de vijftiger jaren van de negentiende eeuw. Het in parkstijl gebrachte deel van het bos, zuidelijk van de Arnhemse Bovenweg gelegen, wordt dan gescheiden van het noordelijk van deze weg gelegen deel. Dit deel omvat het huidige Zeisterbos. In het zuidelijke gedeelte van het nieuwe en verkleinde Zeisterbos verschijnt een nieuw optrekje, Pavia genaamd.

In de bosbouwkundige activiteiten treft men in de jaren veertig van de negentiende eeuw een trend aan, die op grond van ervaringen elders reeds te verwachten was. De aanleg van de spoorlijn Utrecht-Arnhem, in 1843 tot Zeist-Driebergen gevorderd, brengt zichtbare bebossingsactiviteiten met zich mee. De verbeterde afvoermogelijkheden van het hout, en de betere aanvoermogelijkheden voor plantmateriaal spelen hierbij waarschijnlijk een rol. Eenzelfde ontwikkeling vinden wij bijvoorbeeld op Het Sysselt bij Ede, waar eveneens een verhoging van activiteiten en opbrengsten valt te constateren¹⁷).

Verdere activiteiten lijken zich te hebben beperkt tot instandhouding en minimale uitbreiding van het bos-areaal gedurende de jaren vijftig, zestig en zeventig van de negentiende eeuw. Ook in oppervlakte verandert aan het Zeisterbos niets, hetgeen tot 1914 zo zou blijven. De jaren tachtig en negentig daarentegen zien een uitbreiding van de bosbouwactiviteiten. Een en ander volgt geheel de bosbouwwoede ten onzent, die zou leiden tot de oprichting van de Heidemaatschappij (1888) en Staatsbosbeheer (1899), en die het gevolg was van het plotseling voor ontginning respectievelijk bebossing vrijkomen van grote oppervlakten heide, deels voormalige markegronden (de markenwet van 1886!). De daaropvolgende jaren echter, zo lijkt het, staan in het teken van een bosexploïtatie, waarin geldelijk gewin de hoofdtoon voert.

De twintigste eeuw

Geleidelijk aan werd er meer uit het bos gehaald, dan bosbouwkundig verantwoord was: strooiselroof en

overmatige kap zowel van de zijde van de Zeister bevolking, als door de eigenaar, de familie Voomborgh, zelf.

Ondertussen komt het dorp Zeist door zijn ligging steeds meer in de belangstelling als plaats van vestiging. Ook het Zeisterbos trok vele pensiongasten, die in het dorp recreëerden en soms herstelden van dagelijkse beslommeringen of ziekten als tuberculose. Behalve de "gezonde lucht" sprak tevens de bereikbaarheid van het dorp de stedeling aan. Het dorp groeide explosief. In 1830 kende het ca. 2000 inwoners, in 1840 ruim 3000, in 1860 4400, in 1880 6000 en in 1900 9000 inwoners. Daarna ging het snel: in 1910 waren het er al ruim 13.000. Er kwam in 1902 een nieuwe woningwet, die iedere gemeente van meer dan 10.000 inwoners of waarvan de bevolking de laatste vijf jaar met meer dan 20% was toegenomen gelastte, een uitbreidingsplan te maken. Het Zeister uitbreidingsplan voorzag in bebouwing van o.a. de zandgronden ten noorden van de Oude Arnhemse weg – Hogeweg – Arnhemse Bovenweg, daarbij het gehele Zeisterbos in één adem in de plannen betreffend¹⁸).

Dan gebeurt het onvermijdelijke: de bewoonster van Pavia, en dus de bezitster van het Zeisterbos komt in 1913 te overlijden. De erfgenamen besluiten het bos ter veiling te brengen. In de plaatselijke courant, de Weekbode, verschijnt op 13 augustus 1913 een advertentie, waarin werd aangekondigd, dat het Zeisterbos op 10 september 1913 bij inzet, en op 17 september bij afslag publiek zou worden geveild. Als aanbeveling voor eventuele kopers heet het in de annonce: "Wie kent niet de Wijd en Zijl Vermaarde Zeister Bosschen en de daarbij behorende buitenplaats "Pavia" met fraaie wandelwegen en vijvers. Duizenden bezoeken elk jaar de Gemeente Zeist om een wandeling te maken onder de reuzendennen waarmede deze bosschen begroeid zijn en te genieten van het natuurschoon, dat hier in zoo ruime mate gevonden wordt. Waar is droger en gezonder oord te vinden om te wonen? Waar is beter en geschikter plaats te vinden voor bouwterrein, getuige de aanbouwingen tot aan de grens van deze schoone bosschen? De gelegenheid doet zich voor om buitengewoon geschikte terreinen voor het bouwen van buitenplaatsen en villa's en het aanleggen van villaparken, die bijna nergens in Nederland zoo te vinden zijn, gelegen langs een druk beganen Rijksstraatweg in de onmiddellijke nabijheid van de zoo zeer gezochte en om haar natuurschoon overal bekende gemeente Zeist. Is het dan een wonder, dat van hen, die deze bosschen kennen, als van uit eenen mond een roep uitgaat over de mooie percelen bouwterrein, die zoo straks zullen verkocht worden"¹⁹).

Dit ging de heren bestuurders van Zeist te ver. Op 14 augustus 1913 besluit men de bossen aan te kopen. Men wordt het eens over de somma van

f 407.225,—. Er vormden zich daarop echter twee partijen waarvan een meende, dat het gehele bos behouden diende te blijven, en de ander de mening was toegedaan, dat tenminste een deel van het bos alsnog verkaveld en bebouwd moest worden. Als motivatie gebruikte de tweede groep de te hoge belastingdruk voor de inwoners, nu de gemeente voor zo'n grote uitgaaf kwam te staan. Landelijk rumoer, onder andere ten gevolge van publikaties in de NRC, volgde. De plannen gingen evenwel door, zij het in geringere omvang. Een vrij brede strook aan de westzijde van het bos werd verkaveld en bebouwd²⁰).

Het bos was dus niet geheel zonder kleerscheuren uit de strijd te voorschijn gekomen. Bovendien betekende het behoud van het grootste gedeelte van het Zeisterbos de ondergang van het oostelijker gelegen Kerckebosch. Dit bos viel aan de expansie van Zeist ten offer als compensatie voor het Zeisterbos.

In 1939 kwam de buitenplaats Pavia in de belangstelling van het gemeentebestuur te staan. In 1936 overleed de laatste eigenaresse, en de erfgenamen hadden er wel oren naar, om het geheel te verkopen — de verkoop van het goed gelijktijdig met het Zeisterbos was in 1913 niet doorgegaan. Er dienden zich twee kopers aan, de directeur van een goud- en zilverwerkfabriek, en de gemeente Zeist. De drie partijen werden het snel eens. Het goed zou worden verkocht aan eerstgenoemde, die het zou splitsen. De gemelde directeur, de heer J. A. Gerritsen, zou zelf dan 5,8 ha van "Pavia" behouden, het gedeelte met het huis en de direct hieromheen gelegen gronden. De andere

7,57 ha. zouden door hem aan de gemeente Zeist worden doorverkocht. Als reden voor deze transactie noemt de acte van overdracht "het belang van de volkshuisvesting"²²).

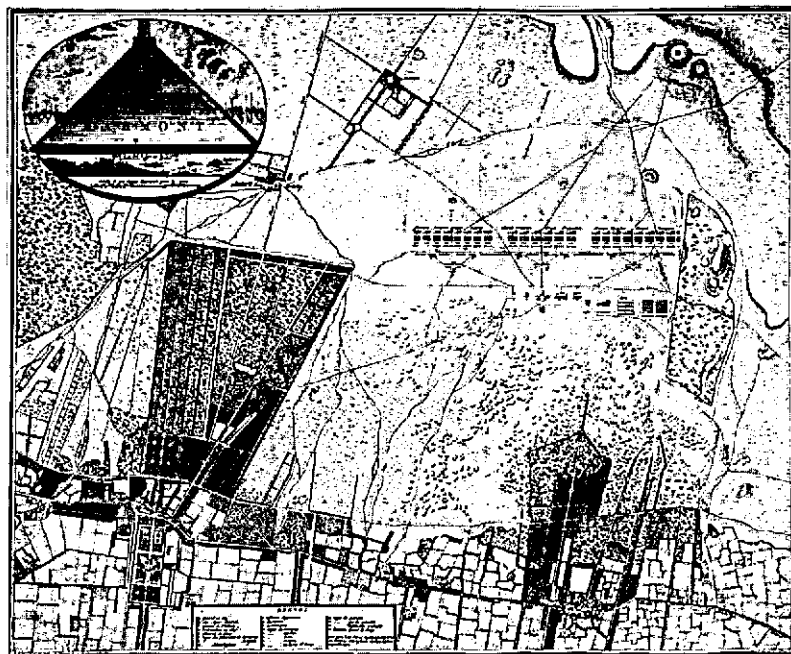
Aldus geschiedde. De heer Gerritsen verwierf het goed Pavia en deed afstand van de oostelijke strook bij het goed. Dit kwam in eigendom van de gemeente Zeist. Deze bospercelen werden verkaveld en bebouwd, zij het, dat de tweede wereldoorlog voor enige vertraging zorgde, en de bebouwing van de percelen eerst na 1945 tot stand kwam²¹).

Dankbetuiging

Op deze plaats wil ik de heer L. Visser, archivaris van de gemeente Zeist, danken voor de hulp bij de inzage van de benodigde archivalia.

Noten

- 1) Nieuwe Caerte vande Provincie van Utrecht, door Bernard de Roij, (tussen 1676 en 1696). M. Donkersloot-de Vrij, Topografische Kaarten van Nederland vóór 1750, Groningen, 1981, p. 149, nr. 754; Caerte van de limietscheydinge van Seijst ende Driebergen..., door B. de Roij 1677/78, Donkersloot-de Vrij, p. 149, nr. 757.
- 2) J. Meerdink, Beek en Royen, in: Bulletin Van de Poll-stichting Zeist, 10 (1980) 73-97, 11 (1981) 3-18, p. 77-83.
- 3) Idem, p. 84.
- 4) Idem, p. 87.
- 5) Huisarchief Beek en Royen. Archief Van de Poll-Stichting, Zeist.
- 6) J. Buis, Die Neuaufforstungswelle 1750-1850. Kleine Analyse des Anfangs des modernen Waldbaus in den Niederlanden. Referat anlässlich des 16. Forstpolitikertreffen, Wage-

Afb. 4 "Carte du Camp d'Utrecht", gravure naar De Marmont, ca. 1804. Collectie Van de Poll-Stichting, Zeist (vgl. afb. 1). Rechts op de kaart: het landgoed Sparrendal van Van Oosthuyze bij Rijsenburg.

ningen, 12-14. Mai 1983, passim; zie ook J. Buis, *Historia Forestis, Nederlandse Bosgeschiedenis*, Wageningen/Utrecht, 1985, pp. 551-562.

7) Meerdink, o.c., 92.

8) *Idem*, p. 3.

9) W. Grapendaal, *De Buurtschap Austerlitz in het licht der historie*, Zeist, 1954, p. 5, 14-18; J. E. Elias, *Een merkwaardig Zeistenaar: de heide ontginning J. M. Damlé, in: Historia Agriculturae VII* (1963) 109-191, passim; F. A. Hubert, *Korte Handleiding tot de aankweeking der Wilde Pijnboomen*, 1825, passim; zie ook J. Buis, *Historia Forestis*, pp. 153, 610, 696-697.

10) vgl. W. G. Huisman, *Grovedennenteelt op heidegronden in Nederland in voornamelijk de 19e eeuw. In: Nederlands Bosbouw Tijdschrift*, 55 (1983) 276-289, p. 285.

11) Gemeentearchief Zeist, lijst ingekomen stukken over 1825.

12) *Veilingboekje Beek en Royen 1818*. Huisarchief Beek en

Royen, Archief Van de Poll-stichting, Zeist, p. 3vv.

13) W. G. Huisman, o.c., 281-287; J. Buis, *Neuaufforstungswelle*, 3-4.

14) W. Grapendaal, o.c., 14, 56-58.

15) R. Blijdenstein, *Zeist, Groei en Bouw. Geschiedenis, bouwstijlen en woonhuistypen*, Zeist, 1983, p. 40-42.

16) *Idem*, p. 44; J. Meerdink, o.c., p. 7.

17) J. F. van Oosten Slingel, *De Sijsell. Een bijdrage tot de kennis van de Veluwe bosgeschiedenis*, Wageningen, 1958, p. 88.

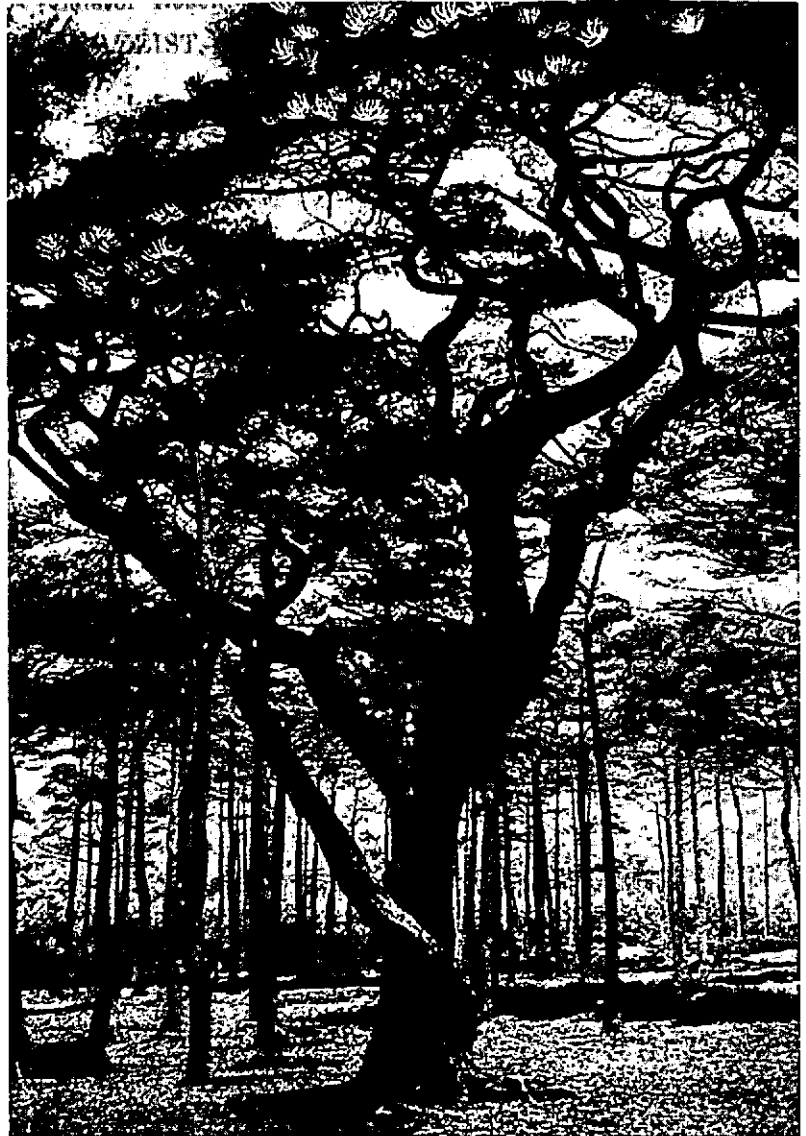
18) R. Blijdenstein, o.c., p. 92.

19) L. Visser, *Het dorp Zeist*, Zeist, 1983, p. 66; R. Blijdenstein, o.c., p. 99.

20) L. Visser, o.c., p. 67; R. Blijdenstein, o.c., 113.

21) R. Blijdenstein, o.c., p. 118-120.

22) *Bewijs van Eigendom voor de Gemeente Zeist van eenige perceelen grond behoord hebbende tot de buitenplaats "Pavia", ..., d.d. 11 juli 1939*. G. A. Zeist.

De als "wonderboom" bekende groveden van het Zeisterbos, vak 12, naar een prentbriefkaart van omstreeks 1925. De boom zou van 1795 zijn; de opstand eromheen is van 1890.